

JÁ A ONO

Následující rozbor navazuje na myšlenkové pochody zpočátku roku 1920 v mém spise „Mimo princip slasti“¹⁾ k nimž jsem osobně zaujímal, jak je tam řečeno, stanovisko jisté sympatizující zvědavosti. Přejímají tyto myšlenky, spojují je s různými skutečnostmi známými z psychoanalytického pozorování, pokoušejí se vyvodit z tohoto spojení nové závěry, ale zdržují se jakýchkoli dalších výpůjček z biologie, a jsou proto k psychoanalýze v bližším vztahu než „Mimo princip slasti“. Mají spíše povahu syntézy než spekulace a vytyčily si zdánlivě vysoký cíl. Vím však, že se zastavují u nejhrubších obrysů, a jsem s tímto omezením zcela srozuměn.

Přitom se týkají věcí, které nebyly doposud předmětem psychoanalytického zpracování, a nemohou se vyhnout tomu, aby se nedotkly některých teorií, které byly formulovány neanalyticky nebo někdejšími analyticky během jejich ústupu od psychoanalýzy. Byl jsem jinak vždy ochoten uznat, čím jsem zavázán jiným pracovníkům, ale v tomto případě žádnou takovou povinnost vděčnosti nepocituji. Jestliže psychoanalýza jisté věci doposud nezhodnotila, nestalo se tak nikdy proto, že by jejich funkci přehlédla nebo že by jejich význam chtěla popírat, nýbrž protože sleduje určitou cestu, která ji prozatím ještě tak daleko nedovedla. A když tam nyní konečně dospěla, věci se jí jeví také jinak, než jak je vidí jiní.

VĚDOMÍ A NEVĚDOMÍ

V této úvodní kapitole nebude možno říci nic nového a nelze se vyhnout opakování věcí, které byly už často řečeny dříve.

Rozlišení psychična na vědomé a nevědomé je základním předpokladem psychoanalýzy a jedině ono jí dává možnost porozumět patologickým pochodům v duševním životě, které jsou právě tak časté jako závažné, a vřadit je do vědní souvislosti. Ještě jednou a jinak řečeno: psychoanalýza nemůže podstatu psychična spatřovat ve vědomí, nýbrž fakt, že je něco vědomé, musí pojímat jako určitou kvalitu psychického, která se může vyskytovat pospolu s jinými kvalitami nebo může chybět.

Kdybych si mohl představovat, že tento spis budou číst všichni, kdo se zajímají o psychologii, tak bych byl také právem na to, že už na tomto místě se část čtenářů zastaví a dále se mnou nepůjde, neboť tady je právě první rozlišovací znak příslušnosti k psychoanalýze. Pro většinu filozoficky vzdělaných lidí je představa psychického, které by nebylo zároveň i vědomé, tak nepochopitelná, že jim připadá absurdní a vyvrátilelná už pomocí samotné logiky. Domnívám se, že to má příčinu jen v tom, že nikdy nestudovali příslušné jevy hypnózy a snu, které samy o sobě - i když se patologická fakta nechají zcela stranou - k takovému pojetí nutné vedou. Jejich psychologie vědomí je ale také neschopna problémy snu a hypnózy rozřešit.

Být vědomým je především čistě deskriptivní termín, který se odvolává na nejbezprostřednější a nejjistější vnímání. Zkušenost nám pak ukazuje, že nějaký psychický prvek, například nějaká představa, nebývá obvykle vědomý trvale. Je spíše typické, že stav, kdy je něco vědomé, rychle pomíjí; představa, jež je nyní vědomá, v příští chvíli takovou už není, ale může se za jistých snadno navoditelných podmínek opět vědomou stát. Čím byla mezitím, nevíme; můžeme říci, že byla **latentní**,

a míníme tím, že byla napařád **schopna uvědomění**. Také jestliže řekneme, že byla **nevědomá**, podali jsme tím správný popis. Toto nevědomé spadá pak vjedno s latentním, tj. schopným uvědomění. Filozofové by nám sice namítli: Nikoli, termín nevědomé tu není na místě, pokud představa byla ve stavu latence, nebyla vůbec ničím psychickým. Kdybychom jim už na tomto místě začali odporovat, dostali bychom se do slovního sporu, z kterého by se nedalo nic vytěžit.

K termínu či pojmu nevědomého jsme však dospěli jinou cestou, zpracováním zkušeností, v nichž hraje roli psychická **dynamika**. Zjistili jsme, to znamená, byli jsme nuceni předpokládat, že existují duševní pochody nebo představy velice intenzivní - tady hraje roli především kvantitativní, tedy ekonomický moment -, které mohou mít pro duševní život všechny ty následky, jaké mají ostatní představy, i takové následky, které se mohou ve formě představ opět stát vědomými, jenomže ony samy se vědomými nestávají. Není nutné podrobně tu opakovat to, co bylo už tak často vyloženo. Stačí říci, že na tomto místě se do věci vkládá psychoanalytická teorie a tvrdí, že takové představy se nemožno stát vědomými proto, že se proti tomu staví určitá síla, že jinak by se vědomými stát mohly a že bychom pak viděli, jak málo se liší od ostatních uznaných psychických prvků. Této teorii dodává nevyvrátilenosti skutečnost, že se v psychoanalytické technice nalezy prostředky, s jejichž pomocí je možno odporující sílu zlikvidovat a příslušné představy učinit vědomými. Stav, v kterém byly předtím, než byly učiněny vědomými, označujeme jako **vytěsnění** a tvrdíme, že onu sílu, která vytěsnění přivodila a udržovala, pocítujeme během analytické práce jako **odpor**.

Náš pojem nevědomého je tedy získán z nauky o vytěsnění. Vytěsnění je pro nás základním příkladem nevědomého. Vidíme však, že existuje dvojit druh nevědomého, latentní, tedy schopné nicméně uvědomění, a vytěsněné, které samo o sobě a bez dalšího je uvědomění neschopné. Náš náhled do psychické dynamiky nemůže zůstat bez vlivu na názvosloví a na způsob popisu. Latentní, které je nevědomé jen v deskriptivním, nikoli v dynamickém slova smyslu, označujeme jako **předvědomé**; označení nevědomé vyhrazuje pouze pro vytěsněné, takže máme nyní tři termíny, vědomé (**V**), předvědomé (**Pv**) a nevědomé (**Nv**), jejichž význam už není čistě deskriptivní.

Předpokládáme, že **Pv** má k **V** mnohem blíže než **Nv**, a proto-že jsme **Nv** označili jako něco psychického, budeme o to méně váhat učinit totéž v případě **Pv**. Proč ale, nechceme raději zůstat ve shodě s filozofy a **Pv** stejně jako **Nv** důsledně oddělovat od vědomého psychična? Filozofové by nám pak navrhli, abychom **Pv** stejně jako **Nv** popisovali jako dva druhy nestupně **psychoidního**, a shody by bylo dosaženo. Ale důsledkem toho by byly nekonečné nesnáze při popisu, a jediná závažná skutečnost, že totiž tyto psychoidní prvky se skoro ve všech ostatních bodech shodují s tím, co je uznáváno za psychické, by byla odsunuta do pozadí ve prospěch určitého předsudku, pocházejícího z doby, kdy tyto psychoidní prvky nebo jejich nejzávažnější část nebyly ještě známy.

Nyní tedy můžeme s našimi třemi termíny, **V**, **Pv** a **Nv**, pohodlně zacházet, pokud jen nebudeme zapomínat, že v deskriptivním slova smyslu existuje dvojí nevědomí, ale v dynamickém smyslu pouze jediné. Pro některé výkladové účely je možno tento rozdíl zanedbat, pro jiné je přirozeně nemožné. Na tuto dvojnásobnost v pojmu nevědomí jsme si nicméně dost zvykli a nepůsobí nám celkem nesnáze. Pokud jsem s to posoudit, vyhnout se jí nelze; rozlišení mezi vědomým a nevědomým je konec konců otázkou vnímání, na kterou je nutno odpovědět ano nebo ne, a akt vnímání sám nepodává žádnou informaci o tom, z jakého důvodu je něco vnímáno nebo nikoli. Nesmíme si stěžovat, že dynamično nachází v jevové skutečnosti jen dvojnásobný výraz.²⁾

V dalším průběhu psychoanalytické práce se ale ukazuje, že i tato rozlišení jsou nedostatečná a z praktického hlediska plně nevyhovují. Ze situací, při nichž je to patrné, vyzvedneme jako rozhodující tuto: vytvořili jsme si představu o souvislé organizaci duševních pochodů u určité osoby a tuto organizaci označujeme jako její **Já**. Na tomto **Já** závisí vědomí, jím jsou ovládnuty i spoje vedoucí k motilitě, to znamená k svádění vzruchů do vnějšího světa; právě tato duševní instance vykonává i kontrolu všech dlících pochodů, to ona se v noci oddává spánku a i pak pořád ještě provádí snovou cenzuru. Od tohoto **Já** vycházejí i vytěšňující akty, kterými mají být jisté duševní tendence nejen vyloučeny z vědomí, ale zbaveny i možnosti jiných způsobů uplatnění a aktivního projevu. To, co je takto odstraněno vytěšněním, stojí v analýze v protikladu k pacientovu **Já**, a ana-

lýza má za úkol zlikvidovat zdroje odporu, který **Já** dává najevo, když jde o to, zabývat se vytěšněním. Nuže, v průběhu analýzy pozorujeme, že pacient se ocitá v nesnázi, když ho stavíme před určité úkoly; jeho asociace selhávají, když se mají přiblížit vytěšněnímu. Říkáme mu pak, že je pod vlivou nějakého odporu, ale on o tom nic neví, a dokonce i kdyby měl ze svých pocitů nelibosti uhádnout, že v něm nyní působí nějaký odpor, nedovede ho pojmenovat a označit. Protože však tento odpor jistě vychází z jeho **Já** a je jeho součástí, stojíme před nepředvídanou situací. Našli jsme v **Já** samotném něco, co je rovněž nevědomé, co se chová právě tak jako vytěšnění, to znamená, že se projevuje intenzivními účinky, aniž se samo stává vědomým, a má-li být přivedeno k vědomí, je k tomu zapotřebí zvláštní práce. Důsledkem této zkušenosti pro analytickou praxi je, že se zaplétáme do nesčetných nejasností a nesnázi, když chceme setrávat při svém navyklém způsobu vyjadřování a například neurozu převádět na konflikt mezi vědomým a nevědomým. Musíme na základě našeho náhledu do strukturálních poměrů duševního života dosadit namísto tohoto protikladu jiný: protiklad mezi vnitřně souvislým **Já** a mezi vytěšněním, které se od něho odštěpilo.³⁾

Důsledky pro naše pojetí nevědomého jsou však ještě závažnější. Dynamické hledisko nás přimělo k první korektuře, strukturální náhled vede k druhé. Poznáváme, že **Nv** nespadá vjedno s vytěšněním; platí nadále, že každé vytěšnění je **Nv**, ale ne každé **Nv** je zároveň vytěšnění. Také určitá část **Já**, bůhví jak závažná jeho část, může být **Nv**, ba jistě **Nv** je. A toto **Nv** uvnitř **Já** není latentní ve smyslu **Pv**, jinak by nemohlo být aktivizováno, aniž by se stalo **V**, a jeho přivedení k vědomí by nemohlo působit tak velké těžkosti. Když se takto vidíme donuceni předpokládat ještě třetí nevědomé, které není vytěšnění, musíme přiznat, že kvalita nevědomí pro nás ztrácí na významu. Stává se mnohознаčnou vlastností, která nedovoluje ony dalekosáhlé a výlučné závěry, k nimž bychom jí byli rádi využili. Přesto se musíme střežit před tím, že bychom ji zanedbávali, neboť vlastnost, že je něco vědomé nebo nikoli, je nako- nec jediným světlem v temnotách hlubinné psychologie.

II

JÁ A ONO

Patologické bádání zaměřilo náš zájem příliš výlučně na vytěšnění. Od té doby, co víme, že i Já může být nevědomé ve vlastním slova smyslu, rád bychom se o tomto Já dověděli víc. Jediným opěrným bodem během našeho pátrání byla doposud charakteristika jevů jako vědomých nebo nevědomých; posléze jsme shledali, jak dvojnásobná může být.

Nuže, všechno naše vědění je vázáno vždy na vědomí. Také Nv můžeme poznat jen tím způsobem, že je učiníme vědomým. Jenomže pozor, jak je tohle vůbec možné? Co to znamená učinit něco vědomým? Jak k tomu vlastně dochází?

Víme už, kde máme s těmito úvahami navázat. Řekli jsme, že vědomí představuje **povrch** psychického aparátu, to znamená, že jsme je připsali jako funkci určitému systému, který se prostorově řadí nejbližše zevnímu světu. O prostorové zarážení tu nejde ostatně jen ve smyslu funkce, ale tentokrát i ve smyslu anatomického členění.⁴⁾ Také naše zkoumání musí mít za východiško tento vnímající povrch.

Jako V lze rovnou označit všechny vjemy, které přicházejí zvenčí (smyslové vjemy), a z toho, co přichází zevnitřku, také to, čemu říkáme pocity a city. Jak je to ale s těmi vnitřními pochody, které můžeme shrnout zhruba a nepřesně - jako pochody myšlenkové? Pronikají tyto procesy, které probíhají někde uvnitř aparátu jako přesuny energie směřující k jednání, samy k onomu povrchu, který dává vznik vědomí? Anebo přichází vědomí k nim? Toto je, jak pozorujeme, jedna z oněch nesnází, které vyvstávají, když člověk chce prostorovou, **topickou** představu o psychickém dění brát vážně. Obě možnosti jsou v stejné míře nemyslitelné, muselo by tu jít o něco třetího.

Na jiném místě⁵⁾ jsem už vyslovil názor, že skutečný rozdíl mezi Nv představou a Pv představou (myšlenkou) spočívá v tom, že první z nich se realizuje na nějakém materiálu, který zůstává nepoznaný, kdežto u druhého (Pv) k tomu přistupuje

spojení s **představami slov**. Tady byl poprvé učiněn pokus udat pro oba systémy Pv a Nv znaky, které tkví v něčem jiném než ve vztahu k vědomí. Otázkou: Jak se něco stává vědomým? Je tedy účelnější formulovat spíše: Jak se něco stává předvědomým? A odpověď by zněla: spojením s odpovídajícími představami slov.

Tyto představy slov jsou vzpomínkovými pozůstatky, byly svého času vjemy a mohou se jako všechny vzpomínkové pozůstatky znovu stát vědomými. Ještě než se pustíme do dalšího rozbírání jejich povahy, svtá nám jakoby nové poznání: vědomým se může stát jenom to, co někdy už bylo vědomým vjemem, a to, co z vnitřního dění kromě pocitů chce proniknout k vědomí, musí hledat překlad do vnějších vjemů. To je možné pomocí paměťových stop.

Vzpomínkové stopy si představujeme jako obsažené v určitých systémech, které se bezprostředně stýkají se systémem Vn-V (vnímání-vědomí), takže jejich energetická obsazení se mohou zevnitřku na prvky tohoto systému snadno přenášet. Tady se nám ihned vybaví myšlenka na halucinaci a na skutečnost, že i nejbližší vzpomínka je pořád ještě od halucinace stejně jako od vnějšího vjemu rozlišována, ale stejně rychle se vynoří i vysvětlení, že při znovuoživení vzpomínky zůstává obsazení v paměťovém systému uchováno, kdežto od vjemu nerozlišitelná halucinace může vzniknout, když obsazení nejenom přesáhne ze vzpomínkové stopy na vnímání prvek, nýbrž zcela se na ně přenesl.

Slovní stopy pocházejí v podstatě z akustických vjemů, takže tím jako by byl určen pro systém Pv i speciální smyslový původ. Vizualní části slovní představy je možno zprvu pomítnout jakožto sekundární, získané čtením, a zrovna tak i pohybové obrazy slova, které kromě případu hluchoněmých hrají jen roli podpůrných znaků. Slovo je tedy vlastně vzpomínkovou stopou slova slyšeného. Nesmí nás ovšem napadnout, abychom snad, třeba kvůli zjednodušení, zapomínali na význam optických vzpomínkových stop - vzpomínkových stop věcí samých - nebo abychom popírali, že uvědomění myšlenkových pochodů je možné i návratem ke vzpomínkovým stopám a že tento způsob uvědomování u mnoha osob hraje, jak se zdá, přednostní roli. O svéráznosti tohoto vizualního myšlení si můžeme udělat určitou představu studiem snů a předvědo-

mých fantazií, jak je známe z pozorování **J. Varendoncka**. Zjistí se takto, že je přitom uvědomován většinou jen konkrétní materiál myšlenky, ale pro vztahy, které myšlenku právě obzvlášť charakterizují, vizuální výraz nemůže být dán. Myšlení v obrazech je tedy jen velice nedokonalá forma uvědomování. Má nějakým způsobem k nevědomým pochodům blíže než myšlení ve slovech a je nepochybně ve srovnání s ním ontogeneticky i fylogeneticky starší.

Jestliže je tedy, abychom se vrátili k našemu tématu, právě toto způsob, jak se něco samo o sobě nevědomého stává předvědomým, pak odpověď na otázku, jakým způsobem učiníme něco vytěsněného (předvědomým, zní: tím, že analytickou prací vytvoříme takové předvědomé zprostředkující články. Vědomí zůstává tedy na svém místě, ale nejde tu ani o to, že by snad Nv vystoupilo k V.

Zatímco vztah vnějšího vnímání k Já je zcela zjevný, vztah vnitřního vnímání k Já si vyžaduje zvláštní zkoumání. Přitom se v nás ještě jednou vynoří pochybnost, jestli si opravdu počínáme správně, když veškeré vědomí vztahujeme k jedinému povrchovému systému **Vn-V**.

Vnitřním vnímáním jsou dány pocitové vjemy pochodů probíhající v nejrůznějších, jisté i nejhlubších vrstvách psychického aparátu. Jsou nedostatečně prozkoumané, za jejich nejlepší příklad mohou ještě tak platit pocity patřící k řadě slast-nelibost. Jsou původnější, elementárnější než vjemy přicházející zvenčí, může k nim docházet ještě i ve stavech porušeného vědomí. O jejich větším ekonomickém významu a o jejich metapsychologické povaze jsem se vyjádřil na jiném místě. Tyto pocity jsou podobné jako vnější vjemy různé lokalizované, mohou přicházet současně z různých míst a mít přitom různé, i protikladné kvality.

Pocity slastného charakteru nemají v sobě nic nutkavého, naproti tomu nutkavý účín je v nejvyšší míře vlastní pocitům nelibosti. Ty pudí ke změně, k svodu energie, a proto vykládáme nelibost zvýšením a slast snížením energetického obsazení. Jestliže to, co je uvědomováno jako slast a nelibost, označíme jako určitou kvantitativně-kvalitativní specifickou sílu v průběhu psychických procesů, vyvstává otázka, jestli tato specifická síla se může stát vědomou přímo na daném místě, nebo jestli musí být přenesena až k systému **Vn**.

Klinická zkušenost rozhoduje ve prospěch druhé možnosti. Ukazuje, že tato kvantitativně-kvalitativní specifická síla se projevuje podobně jako nějaké vytěsněné hnutí. Může vyvíjet pudící síly, aniž Já toto puzení postřehuje. Teprve odpor proti tomu puzení, zadržení reakce energetického svodu, činí tuto specifickou sílu uvědomovanou jakožto nelibost. Právě tak jako různá napětí vyvolávaná potřebou může zůstat nevědomá i bolest, tento střední člen mezi vnějším a vnitřním vnímáním, který se chová jako vnitřní vjem i tam, kde pochází z vnějšího světa. Zůstává tedy správné, že i pocity a city se stávají vědomými jen tím, že dospějí k systému **Vn**; jestliže je jim cesta k němu uzavřena, nenabývají existence jako pocity, ačkoli ona specifická síla v průběhu vzruchů, která jim odpovídá, je tataž. Zkráceně, ne docela přesně hovoříme pak o **nevědomých pocitech**, přidružíme se analogie s nevědomými představami, která není tak docela oprávněná. Rozdíl je totiž v tom, že pro předvědomé představy musí být nejprve vytvořeny spojovací články, aby byly přivedeny do **V**, zatímco pro pocity, které jsou přenášeny přímo, toto odpadá. Jinými slovy: rozlišení mezi **V** a **Pv** nemá pro pocity žádný smysl, **Pv** tu vypadá ze hry, pocity jsou buď vědomé, nebo nevědomé. I jestliže se vážou na slovní představy, nevědí za svoje uvědomění jim, nýbrž stávají se vědomými přímo.

Role slovních představ se nyní stává zcela jasná. Díky jejich zprostředkování se z vnitřních myšlenkových pochodů stávají vjemy. Jako kdyby se takto měla potvrdit věta: všechno vědomí pramení z vnějšího vnímání. Při nadměrném energetickém obsazení myšlení jsou myšlenky opravdu vnímány, jako by přicházely zvenčí, a pokládány právě proto za pravdivé.

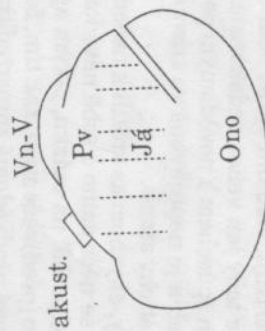
Po tomto objasnění vztahů mezi vnějším a vnitřním vnímáním a povrchovým systémem **Vn-V** můžeme přistoupit k tomu, abychom vypracovali naši představu o **Já**. Vidíme je jako vycházející ze systému **Vn**, který tvoří jeho jádro, a zahrnující především i **Pv**, které se opírá o vzpomínkové stopy. **Já** je však, jak jsme se dověděli, také nevědomé.

Nuže domnívám se, že nám přinese velkou výhodu, jestliže se dáme vést podnětem jistého autora, který z osobních důvodů marně prohlašuje, že prý s přísnou, vysokou vědou nemá nic společného. Mám na mysli **G. Groddecka**, který vždy znovu zdůrazňuje, že to, čemu říkáme naše **Já**, se v životě chová v pod-

statě pasívně, že jsme podle jeho vyjádření „žítí“ neznámými, neovladatelnými mocnostmi.⁶⁾ Měli jsme všichni takovéto dojmy, i když v nás nepřevládly natolik, že by vylučovaly všechny jiné, a neváháme přiznat **Groddeckovu** náhledu příslušné místo v soustavě vědy. Navrhují, abychom mu byli první tím, že ono jsoucno, které vychází ze systému **Vn** a které je v první řadě **Pv**, označíme jako **Já**, ale ostatní psychično, které na ně navazuje a které se chová jako **Nv**, budeme podle **Groddeckova** úzu označovat jako **Ono**.⁷⁾

Brzy uvidíme, jestli z tohoto pojetí můžeme pro účely popisu a porozumění vytěžit nějaký užitek. Individuum představuje tedy pro nás psychické **Ono**, nepoznané a nevědomé, a k tomu přiléhá na povrchu **Já**, které se vyvinulo ze systému **Vn** jako ze svého jádra. Jestliže se chceme pokusit o grafické znázornění, připojíme ještě, že **Já** neobklopuje celé **Ono**, nýbrž pouze potud, pokud jeho povrch je tvořen systémem **Vn**, tedy asi tak, jako k vejci přiléhá zárodečný terčík. **Já** není od sféry **Ono** ostře odděleno, směrem dolů s ní splývá.

Ale se sférou **Ono** splývá i vytěsněné, je jen její částí. Vytěsněné je ostře odděleno vytěsnovacími odpory od **Já**, ale prostřednictvím sféry **Ono** s ním může komunikovat. Rázem rozpoznáváme, že skoro všechna ta členění, která jsme popsali na základě podnětů, jež nám poskytla patologie, se vztahují jediné na povrchové - nám jediné známé - vrstvy psychického aparátu. Tyto vztahy bychom se mohli pokusit vystihnout nákresem, jehož obrysy slouží ovšem pouze k znázornění, nečiní si nárok na žádnou konkrétní interpretaci. Připojíme k tomu snad jen, že **Já** je opatřeno jakýmsi „naslouchadlem“, a to podle svědectví mozkové anatomie pouze po jedné straně. Tvoří jakoby nakřivo posazenou čapku.

Snadno se dá pochopit, že **Já** je částí sféry **Ono**, změněnou přímým vlivem zevního světa, jak ho zprostředkuje **Vn-V**, a představuje jakési pokračování povrchové diferenciace. Namáhá se také, aby prosadilo vliv zevního světa na **Ono** a jeho záměry, snaží se nahradit princip slasti, který neomezeně vládne ve sféře **Ono**, principem reality. Vnímání hraje ve vztahu k **Já** tužší roli, jaká ve sféře **Ono** připadá pudu. **Já** reprezentuje to, co lze označit jako rozum a uvážlivost, v protikladu ke sféře **Ono**, která v sobě obsahuje vášně. To všechno se kryje s obecně známými populárními rozlišeními, musí být ale také chápáno jako správné jenom v průměru nebo v ideálním smyslu.

Funkční závažnost **Já** nachází výraz v tom, že mu normálně připadá vláda nad přístupovými spoji k motilitě. Je tedy ve vztahu ke sféře **Ono** podobno jezdcí, který má krotit větší sílu koně, s tím rozdílsem ovšem, že jezdec se o to pokouší vlastními silami, kdežto **Já** silami vypůjčenými. Toto přirovnání lze ještě trochu dále rozvést. Tak jako jezdcí, nechce-li se od koně odloučit, nezbývá často nic jiného než vést ho tam, kam jít chce, tak také **Já** převádí vůli **Ono** v jednání, jako kdyby to byla jeho vlastní vůle.

Zdá se, že na vznik **Já** a na jeho odlišení od sféry **Ono** působil ještě i jiný moment než jen vliv systému **Vn**. Vlastní tělo a především jeho povrch je místem, odkud mohou vycházet současně vnější i vnitřní vjemy. Je viděno tak jako jiný objekt, ale hmatu skýtá počítky dvojího druhu, přičemž jeden druh počítků odpovídá jakémusi vnitřnímu vnímání. V psychofyziologii bylo dostatečně vysvětleno, jakým způsobem dochází k odlišení vlastního těla uvnitř vnímaného světa. Zdá se, že přitom hraje jistou roli i bolest, a způsob, jakým při bolestivých onemocněních člověk nabývá nové znalosti svých orgánů, je možná charakteristický i pro způsob, jakým se vůbec dospívá k předstávě vlastního těla.

Já je především tělesné, nejenomže je jsoucnem povrchovým, ale je dokonce projekcí určitého povrchu. Hledáme-li pro ně nějakou anatomickou analogii, lze je nejspíše tak ztotožnit s oním „mozkovým človíčkem“ anatomů, který v mozkové kůře stojí na hlavě nohama vzhůru, dívá se dozadu, a jak známo, po levé straně má řečovou zónu.

Vztah **Já** k vědomí byl už opakovaně předmětem hodnocení, přesto však je tu třeba některé závažné skutečnosti nově

popsat. Jak jsme uvyklí přenášet všude s sebou hledisko společenského a etického hodnocení, nepřekvapuje nás sice, když slyšíme, že rejdy nižších vášní probíhají v nevědomí, očekáváme však, že psychické funkce nacházejí spolehlivý přístup k vědomí tím snadněji, čím vyšší místo jim takovéto hodnocení přiznává. Tady nás ale psychoanalytická zkušenost zklame. Máme na jedné straně doklady pro to, že dokonce i jemná a obtížná intelektuální práce, která jinak vyžaduje usilovné uvažování, může být vykonána také předvědomě, aniž dospěje k vědomí. Tyto případy jsou zcela nepochybné, dochází k nim například ve stavu spánku a projevují se navenek tím, že nějaká osoba bezprostředně po probuzení zná náhle řešení určitého obtížného matematického nebo jiného problému, s kterým se předchozího dne marně potýkala.⁸⁾

Daleko překvapivější je však jiná zkušenost. Naše analýzy nás učí, že existují osoby, u nichž sebekritika a svědomí, tedy duševní výkony veskrze vysoko hodnocené, jsou nevědomě a právě jako nevědomě mají nejzávažnější účinky; nevědomě fungování odporu v analýze není tedy rozhodně jedinou situací tohoto druhu. Ale tato nová zkušenost, nutící nás navzdory tomu, že si kriticky uvědomujeme nepřesnost takového označení, hovořit o **nevědomém pocitu viny**, v nás vyvolává daleko větší zmatení a staví nás před nové hádanky, zvlášť když poněmáhu uhadujeme, že takovýto nevědomý pocit hraje při velkém počtu neuróz ekonomicky rozhodující roli a staví léčbě do cesty nejsilnější překážky. Chceme-li se vrátit ke své hodnotové stupnici, musíme říci: Nevědomé může být nejen to, co je na lidském já nejnižší, ale také to, co je na něm nejvyšší. Jako kdyby nám tímto způsobem bylo demonstrováno, co jsme předtím prohlásili o vědomém Já, že je to především Já odpovídající lidskému tělu.

III

JÁ A NADJÁ (JÁSKÝ IDEÁL)

Kdyby Já bylo pouze částí sféry Ono modifikovanou vlivem systému vnímání, zástupcem reálného vnějšího světa uvnitř lidské psychiky, měli bychom před sebou jednoduchou situaci. Ale přistupuje k tomu ještě cosi jiného.

Motivy, které nás přiměly, abychom předpokládali uvnitř Já určitou vnitřní diferenciaci, určitou instanci, které přísluší označení **jáský ideál** nebo **Nadjá**, byly probrány na jiných místech.⁹⁾ Ty zůstávají v platnosti.¹⁰⁾ Novinkou, která vyžaduje vysvětlení, je to, že tato součást Já má k vědomí méně pevný vztah.

Musíme tu opět zajít trochu dál. Onu strastiplnou chorobu, kterou je melancholie, se nám podařilo objasnit pomocí předpokladu, že se tu ztracený objekt znovu vytváří v pacientově Já, že tedy obsazení objektu je vystrídáno identifikací.¹¹⁾ Tehdy jsme však ještě nerozpoznali celý význam tohoto pochodu a nevěděli jsme, jak je častý a typický. Od té doby jsme už pochopili, že takovýto způsob náhrady má velký podíl na utváření lidského Já a podstatně přispívá k formování toho, co označujeme jako jeho **povahu**.

Zcela na počátku, v prvotní orální fázi individua se obsazení objektu a identifikace nedají zajisté od sebe odlišit. Později lze jenom předpokládat, že obsazování objektů vychází ze sféry Ono, kde jsou erotické tendence pochovány jako potřeby. Zpočátku ještě slabé Já bere tato obsazení objektů na vědomí, snaží se anebo se snaží zabránit jim procesem vytěsnění.¹²⁾

Jestliže se jedinec má nebo musí takového sexuálního objektu vzdát, nastupuje namísto toho nezdědka změna Já, která musí být, tak jako u melancholie, popsána jako znovuvytvoření příslušného objektu uvnitř tohoto Já; podrobnější okolnosti tohoto způsobu náhrady ještě neznáme. Možná že touto introjekcí, která je jakýmsi druhem regrese k mechanismu orální fáze, Já usnadňuje nebo umožňuje, aby se od objektu upustilo. Možná že tato identifikace je vůbec podmínkou, za jaké se Ono svých objektů vzdává. V každém případě je tento proces zejména v raných vývojových fázích velice častý a dovoluje formulovat pojetí, podle něhož by

povaha Já byla právě sedimentací objektivních obsazení, kterých se jedinec vzdal, a obsahovala by v sobě historii těchto objektivních voleb. Je samozřejmě nutno předpokládat předem určitou škálu rezistenční schopnosti rozhodující o tom, do jaké míry se charakter určité osoby tímto vlivům z historie erotické volby objektů brání nebo je akceptuje. U žen, které měly hodně milostných zkušeností, se zdá, že pozůstatky jejich objektivních obsazení se v jejich povahových rysech dají snadno prokázat. V úvahu padá i současná existence obsazení objektu a identifikace, tedy změna charakteru ještě předtím, než se jedinec objektu vzdal. V tomto případě by pak mohla změna charakteru objektivní vztah přežívat a v jistém smyslu jej uchovávat.

Z jiného hlediska lze říci, že toto převedení objektivní volby v změnu Já je také způsobem, jak Já může Ono ovládat a prohlubovat jeho vztahy k sobě, ovšem za cenu dalekosáhlé poddajnosti vůči jeho prožitkům. Když Já přijímá rysy objektu, vnucuje se, aby se tak řeklo, vlastním Ono za objekt lásky, snaží se mu jeho ztrátu nahradit tím, že říká: „Jen podívej, i mne můžeš milovat, jsem tomu objektu tak podobná.“

Převedení objektivního libida v narcistické libido, k němuž tu dochází, nese s sebou zjevně i zřeknutí se sexuálních cílů, desexualizaci, tedy určitý druh sublimace. Ba vyvstává i otázka, která by si zasloužila podrobného prozkoumání, jestli právě toto není obecná cesta k sublimaci, jestli se veškerá sublimace neuskutečňuje zprostředkováním Já, které nejprve promění objektivní libido v libido narcistické, aby mu pak snad vytyčilo jiný cíl.¹³⁾ Otázka, zda tato přeměna nemůže určovat i jiné pudové osudy, například nemůže-li přivodit oddělení navzájem sloučených pudů, bude ještě předmětem našich pozdějších úvah.

Je to sice odbočení od našeho cíle, ale odbočení nevyhnutelné, jestliže naše pozornost zůstane ještě chvíli soustředěna na identifikaci Já s objekty. Jestliže tyto identifikace převládají, jestliže budou až příliš četné a příliš silné a navzájem neslučitelné, je nasnadě patologický výsledek. Může dojít k rozštěpení Já tím, že se jednotlivé identifikace vůči sobě uzavrou navzájem odporu, a možná že tajemství případů takzvané **několikeré osobnosti** je právě v tom, že jednotlivé identifikace strhují střídavě vědomí na sebe. I jestliže to nedojde tak daleko, naskytá se tu téma konfliktů mezi různými identifikacemi, mezi které se Já dělí, konfliktů, které nakonec nemohou být vesměs označeny jako patologické.

Jakkoli už se však utváří pozdější rezistence charakteru proti vlivům objektivních obsazení, od nichž se upustilo, účinky prvních, v nejrannějším věku vzniklých identifikací budou vždy obecné a trvalé. To nás vede zpět k vzniku jáského ideálu, neboť za tím se skrývá právě první a nejvýznamnější identifikace jednotlivce, identifikace s otcem osobní prehistorie.¹⁴⁾ Ta, jak se zdá, nepředstavuje konečný důsledek nebo vyústění prvotního obsazení objektu, je přímo a bezprostřední, a jakémukoli obsazení objektu předchází. Ale zdá se, že objektivní volby, které spadají do prvotního období sexuálního vývoje a týkají se otce a matky, vyúsťují při normálním průběhu také do takovéto identifikace, a tím primární identifikaci zesilují.

V každém případě jsou tyto vztahy tak komplikované, že je nezbytné popsat je podrobněji. Tuto komplikovanost působí dva momenty, trojúhelníkový charakter oidipovského vztahu a konstituční bisexualita individua.

Zjednodušený případ se u dítěte mužského pohlaví utváří takto: Velmi brzy dochází u něho ve vztahu k matce k objektivnímu obsazení, které začíná u mateřského prsu a je typickým příkladem objektivní volby opěrného typu; otec se chlapec zmocňuje prostřednictvím identifikace. Oba vztahy nějakou dobu existují vedle sebe, až pak zesílením sexuálních tužeb vztahujících se na matku a zjištěním, že otec je těmto tužbám na překážku, vzniká oidipovský komplex.¹⁵⁾ Identifikace s otcem dostává nyní nepřátelské zabarvení, obrací se v přání otce odstranit, aby ho chlapec u matky nahradil. Od této chvíle je vztah k otci ambivalentní, zdá se, jako by se takto projevila ambivalence, která je v identifikaci obsažena od začátku. Ambivalentní postoj k otci a výlučné něžná tendence zaměřující se na matku jako na objekt charakterizují u chlapce obsah jednoduchého, pozitivního oidipovského komplexu.

Při likvidaci oidipovského komplexu se chlapec musí objektivně obsazení matky vzdát. Na jeho místo může nastoupit dvojí, buďto identifikace s matkou, nebo zesílení identifikace s otcem. Poslední vyústění pokládáme za normálnější, dovoluje, aby něžný vztah k matce byl do jisté míry uchován. Šlo by tedy o to, že zánikem oidipovského komplexu se upevnilo chlapcovo mužství. Zcela obdobně může oidipovský postoj děvčátka vyústit v zesílení identifikace s matkou (nebo ve vytvoření takové identifikace), která ustálí ženskou povahu dítěte.

Tyto identifikace neodpovídají našemu očekávání, neboť nepřesnější dovnitř Já ten objekt, kterého se dítě vzdalo, ale i takové vyústění se vyskytuje a dá se u dívek pozorovat snadněji než u chlapců. Velmi často se z analýzy dovidáme, že poté, co děvčátko muselo zapomenout na otce jako na objekt lásky, začne projevoval všechno, co v sobě má z mužských vlastností, a namísto s matkou se identifikuje s otcem, tedy se ztraceným objektem. Záleží přitom zřejmě na tom, jestli jsou její mužské dispozice dost silné - ať už spočívají v čemkoli.

Zdá se tedy, že vyústění oedipovské situace v identifikaci s otcem nebo s matkou závisí u obou pohlaví na relativní síle ženské a mužské dispozice. Toto právě je jeden ze způsobů, jak se do osudů oedipovského komplexu vměšuje bisexualita. Druhý způsob je ještě významnější. Nabýváme totiž dojmu, že nejčastější vůbec není jednoduchý oedipovský komplex, nýbrž že ten odpovídá jistěmu zjednodušení nebo schematizaci, která ovšem zůstává dost často prakticky oprávněná. Podrobnější zkoumání odhalí větší nebo **úplnější** oedipovský komplex, který je dvojitý, pozitivní a negativní, a závislý na původní bisexualitě dítěte, to znamená, že chlapec má nejenom ambivalentní postoj k otci a vztah něžné objektní volby k matce, nýbrž chová se současně i jako děvčátko, projevuje něžný femininní postoj k otci a jemu odpovídající zářlivě nepřátelský postoj k matce. Toto zasahování bisexuality do vývoje činí právě tak obtížným postihnout vztahy původních objektních voleb a identifikací, a ještě obtížnější je, srozumitelně je popsat. Mohlo by také být, že ambivalence, kterou lze konstatovat ve vztahu k rodičům, vůbec vyplývá právě z bisexuality, a nikoli že by se vyvíjela, jak jsem to předtím vylíčil, z identifikace vlivem rivalitního postoje.

Domnívám se, že je rozumné, když se obecně a zejména u neurotiků předpokládá existence úplného oedipovského komplexu. Analytická zkušenost pak ukazuje, že u určitého počtu případů jedna nebo druhá složka tohoto komplexu až na stěží pozorovatelné stopy mizí, takže máme před sebou řadu, na jejímž jednom konci stojí normální, pozitivní, a na druhém konci obrácený, negativní oedipovský komplex, zatímco střední členy představují úplnou formu s nesteréjným podílem obou component. Při zániku oedipovského komplexu se ony čtyři v něm obsažené tendence kombinují takovým způsobem, že z nich vyplýne identifikace s otcem a identifikace s matkou, identifikace s otcem uchovává

materský objekt pozitivního komplexu a současně nahrazuje otcovský objekt komplexu obráceného; podobně je tomu v případě identifikace s matkou. V různé silné výraznosti obou identifikací se pak bude obrážet nesteréjnost obou pohlavních dispozic.

Takto lze jako nejobecnější výsledek oné sexuální fáze, která je ovládána oedipovským komplexem, předpokládat určitou sedimentaci uvnitř Já, spočívající v ustavení obou těchto navzájem nějak spojených identifikací. Tato změna Já si zachovává svoje zvláštní postavení a vůči ostatnímu obsahu Já vystupuje jako jáský ideál neboli Nadjá.

Nadjá však není prostě jen reziduem prvňích objektních voleb vycházejících ze sféry Ono, nýbrž připadá mu také význam energického reaktivního výtvaru obracejícího se proti nim. Jeho vztah k Já se nevyčerpává nabádáním: Takový (jako otec) máš být, nýbrž zahrnuje i příkaz: Takový (jako otec) být nesmíš, to znamená, nesmíš dělat všechno, co dělá on; lecos zůstává vyhrazeno právě jemu. Tento dvojitý aspekt jáského ideálu vyplývá ze skutečnosti, že jáský ideál musel být angažován při vytěsnění oedipovského komplexu, ba že dokonce teprve tomuto převratu vděčí za svůj vznik. Vytěsnění oedipovského komplexu nebylo zřejmě žádným snadným úkolem. Protože v rodičích, zvláště v otci, byla rozpoznána překážka nedovolující realizaci oedipovských přání, hleďelo se infantilní Já pro tento vytěsňovací výkon posílit tím, že tutéž překážku zřídilo i v sobě samém. Sílu k tomu si jaksi vypůjčilo od otce a tato vypůjčka je aktem, který má mimořádně závazné následky. Nadjá si uchová charakter otce, a čím silnější byl oedipovský komplex, čím víc bylo jeho vytěsnění urychleno (vlivem autority, náboženství, vyučování, čtení), tím přísněji bude Nadjá později vládnout příslušnému Já jako svědomí, případně jako nevědomý pocit viny. Odkud čerpá sílu k této vládě a onen nutkavý charakter, který se projevuje jako kategorický imperativ, o tom vyslovím určitou hypotézu později.

Jestliže ještě jednou zaměříme pozornost na popsaný vznik Nadjá, rozpoznáme, že je výsledkem dvou nanejvýš významných biologických faktorů, dlouhé dětské bezmocnosti a závislosti člověka a skutečnosti, že prochází oedipovským komplexem, který podle našich předchozích vývodů vyplývá z přerušení libidinózního vývoje dobou latence, a tudíž z **dvojitého rozběhu** jeho sexuálního života. Tato poslední, a jak se zdá, specificky lidská zvláštnost byla jednou psychoanalytickou hypotézou prezen-

tována jakožto dědictví vývoje ke kultuře vynuceného dobou ledovou. Takto tedy nepředstavuje odlišení Nadjá od Já nic náhodného, reprezentuje nejzávažnější rysy vývoje individuálního i vývoje druhu, ba tím, že rodičovskému vlivu se jim dostává trvalého výrazu, zvětšuje existenci momentů, kterým vděčí za svůj vznik.

Psychoanalýze bylo nesčetněkrát vytýkáno, že se nestrá o to, co je v člověku vyššího, morálního, nadosobního. Výtka byla dvojnásob nespravedlivá, z historického stejně jako z metodického hlediska. Z historického hlediska proto, že morálním a estetickým tendencím v lidském Já byla od počátku připsána role toho, co dává popud k vytěsnění, z metodického hlediska pak proto, že kritické nechtěly nahlédnout, že psychoanalytické bádání nemohlo vystoupit jako nějaký filozofický systém s úplnou a hotovou teoretickou soustavou, nýbrž že si cestu k pochopení psychických složitostí muselo razit krok za krokem analytickým rozborem normálních i abnormních jevů. Dokud našim úkolem bylo studium vytěsněného v duševním životě, nijak jsme nepotřebovali sdílet onu úzkostlivou starostlivost, aby bylo uchováno to, co je v člověku vyššího. Nyní, když se odvažujeme přistoupit k analýze lidského Já, můžeme všem těm, kteří se otfesení ve svém morálním vědomí ohrazovali, že musí přece v člověku existovat cosi vyššího, na jejich stížitost odpovědět: Zajisté, a toto právě je ta vyšší bytost v nás, jáský ideál nebo Nadjá, instance reprezentující náš vztah k rodičům. Jako malé děti jsme tyto vyšší bytosti znali, obdivovali, báli se jich, později jsme je přijali do vlastní osobnosti.

Jáský ideál je tedy dědicem oidipovského komplexu, a tudíž výrazem nejmocnějších hnutí a nejzávažnějších libidinózních osudů oblasti Ono. Jeho ustavením dostalo Já oidipovský komplex pod svoji vládu a současně se samo podřídlilo silám této oblasti. Zatímco Já je v podstatě představitelem zevního světa, reality, vystupuje proti němu Nadjá jako právní zástupce vnitřního světa, sféry Ono. Konflikty mezi Já a ideálem budou nakonec zrcadlit, na to jsme nyní připraveni, protiklad reálného a psychického, světa zevního a světa vnitřního.

To, co bylo v oblasti Ono vytvořeno biologií a osudy lidského rodu a nadále v ní přetrvává, to je díky vytvoření ideálu převzato lidským Já a v něm individuálně znovuprožíváno. Jáský ideál má následkem historie svého vzniku nevydatnější spojení s tím, co je u jednotlivce odkazem fylogenetického vývoje, archaickým

dědictvím. To, co v individuálním duševním životě patřilo k jeho nejlhubší vrstvě, stává se díky ustavení ideálu tím, co je v lidské duši ve smyslu našich hodnocení nejvyšší. Bylo by ale marnou námahou, kdybychom chtěli jáský ideál lokalizovat třeba i jen podobně, jako jsme to učinili u Já, nebo přizpůsobovat ho některému z oněch přirovnání, kterými jsme se pokoušeli vystihnout vztah mezi Já a Ono.

Dá se snadno ukázat, že jáský ideál vyhovuje veškerým nárokům, které jsou kladeny na onu vyšší bytost v člověku. Jakožto náhradní výtvor obrážející touhu po otci obsahuje v sobě zárodek, z něhož vyrosla všechna náboženství. Z úsudku o vlastní nedostatečnosti, vyplývající ze srovnávání Já s jeho ideálem, se rodí i ono pokorné náboženské citění, na které se odvolává toužebně věřící. V průběhu dalšího vývoje učitelé a autority dále plnili otcovskou roli; jejich příkazy a zákazy si v jáském ideálu uchovávají svoji moc a jakožto **svědomí** provádějí nyní morální cenzuru. Napětí mezi nároky svědomí a výkony Já je pocítováno jakožto **pocit viny**. Společenské city spočívají v identifikacích s druhými na základě stejného jáského ideálu.

Náboženství, morálka a společenské citění, tyto hlavní obsahy oné vyšší komponenty v člověku,¹⁶⁾ byly původně jedno a totéž. Podle hypotézy formulované v knize „Totem a tabu“ vyplynuly ve fylogenetickém vývoji z otcovského komplexu, a to náboženství a morální omezení přemožením oidipovského komplexu ve vlastním slova smyslu, společenské city pak jako důsledek nutnosti překonat zbývající rivalitu mezi příslušníky mladé generace. Zdá se, že při všech těchto mravních výdobytcích bylo prvenství na straně mužského pohlaví a křížením dědičných vlivů se získané vlastnosti přenesly pak i na ženy. Společenské city vznikají u jednotlivce ještě i dnes jako nadstavba, jejímž základem jsou zárlivá rivalitní hnutí vůči sourozencům. Protože nepřátelství nemůže být ukojeno, dochází k identifikaci s tím, kdo byl zpočátku rivalem. Pozorování mírných případů homosexuality podporuje hypotézu, že i tato identifikace nahrazuje něžnou objektivní volbu, která vystřídalala původní agresivně nepřátelský postoj.¹⁷⁾

Se zmínkou o fylogenezi se však vynořují nové problémy, před jejichž zodpovězením bychom raději nesměle couvli. Ale není pomoci, musíme se pokusu odvážit, i když se bojíme, že jen odhalí nedostatečnost celého našeho namáhání. Otázka zní: Kdo si to vlastně kdysi osvojil náboženství a mravnost na základě otcov-

ského komplexu, primitivovo Já, nebo jeho Ono? Jestliže to bylo Já, proč nehovoříme prostě o dědičných rysech v lidském Já? Jestliže to bylo Ono, jak se to shoduje s jeho charakterem? Anebo snad diferenciaci v Já, Nadjá a Ono nesmí být přenášena do tak raných dob? Či máme snad nakonec čestně přiznat, že celé pojetí jáských pochodů k pochopení fylogeneze nijak přispět nemůže a že se na ni nedá aplikovat?

Odpovíme nejprve na to, co je nejsnáze zodpověditelné. Rozlišení na Já a Ono musíme přisoudit nejen primitivním lidem, ale i živočichům ještě o mnoho jednodušším, protože je nutným výrazem vlivu zevního světa. Nadjá podle našeho výkladu vzniklo právě z oněch prožitků, které vedly k totemismu. Otázka, komu mají být připsány ony výdobytky, jestli tyto zkušenosti uděloval Já, nebo Ono, ztratí brzy svoje ostří. Nejblíže další úvaha nám říká, že Ono nemůže prožít nebo poznat žádný vnější osud jinak než prostřednictvím Já, které pro ně zastupuje vnější svět. O přímém dědičném přenosu v Já však přece jen nemůže být řeč. Tady zeje propast mezi reálným individuem a pojmem druhu. Také se nesmí rozdílnost mezi Já a Ono brát příliš strnule, nesmí se zapomínat, že Já je zvláštním způsobem diferencovaná část oblasti Ono. Zdá se, že pro dědičnost se prožitky Já zprvu ztrácejí, ale jestliže se často a s dostatečnou intenzitou opakují v sledu generací u mnoha jednotlivců, přemění se, aby se tak řeklo, v prožitky zasahující oblast Ono, jejichž vlivy jsou uchovávané dědičným přenosem. Takto tedy zděděné Ono přechovává v sobě pozůstatky nesčetných jáských existencí, a když Já čerpá z jeho sféry svého Nadjá, dává tím možná jen znovu vyvstat starším jáským výtvorům, zajišťuje jejich zmrtvýchvstání.

Historie vzniku Nadjá činí pochopitelným, že rané konflikty Já s objektními obsazeními určenými sférou Ono mohou mít pokračování v konfliktu s jejich dědicem, s Nadjá. Jestliže se danému Já dobře nezdánilo zvládnutí oidipovského komplexu, pak se energetické obsazení tohoto komplexu, vycházející z oblasti Ono, uplatní opět při vzniku jáského ideálu jakožto reaktivního výtvoru. Výdatná komunikace tohoto ideálu s těmito nevědomými pudovými hnutími je s to rozřešit i onu záhadu, že ideál sám může zůstat z velké části nevědomý, příslušnému Já nepřístupný. Boj, který zuřil v hlubších vrstvách, nebyl rychlou sublimací a identifikací uzavřen a pokračuje nyní jako na Kaulbachově obraze hunské bitvy ve vyšší sféře.

IV

DVOJÍ DRUH PUDŮ

Řekli jsme už, že znamená-li naše členění psychična v Ono, Já a Nadjá nějaký pokrok v našem náhledu, musí se také osvědčit jako prostředek k hlubšímu pochopení a k lepšímu popisu dynamických vztahů v duševním životě. Ujasnili jsme si už také, že Já je vystaveno specifickému vlivu vnímání a že lze zhruba říci, že vjemy mají pro Já tentýž význam jako pudy pro Ono. Přitom však i Já podléhá působení pudů, stejně jako Ono, jehož je přece jen specificky modifikovanou částí.

Pokud jde o pudy, rozvinul jsem před nedávnem (Mimo princip slasti) určitý názor, kterého se tu přidržím a který mi poslouží za základ k dalším rozborům. Názor totiž, že je třeba rozlišovat dva druhy pudů, z nichž jeden druh, pudy **sexuální** neboli **eros**, je daleko nápadnější a poznání přístupnější. Zahrnuje nejen nezbrzděný sexuální pud ve vlastním slova smyslu a z něho odvozená, co do cíle zbrzděná a sublimovaná pudová hnutí, nýbrž také pud sebezáchovný, který musíme připsat lidskému Já a který jsme na počátku analytické práce z dobrých důvodů stavěli do protikladu k sexuálnímu objektivním pudům. Předvést příklad druhého druhu pudů nám působilo těžkostí; nakonec jsme připadli na to, že je možno jejich představitel vidět v sadismu. Na základě teoretických, o biologii se opírajících úvah jsme předpokládali určitý **pud smrti**, kterému připadá úkol převádět žijící organismy opět v neživý stav, kdežto cílem erotu je sjednocovat život živé substance, jež je rozptýlena v jednotlivé části, v stále komplikovanější útvary, a přitom samozřejmě tento život uchovat. Oba pudy se přitom projevují v nejpřísnějším slova smyslu konzervativně, neboť usilují o znovunastolení onoho stavu, který byl vznikem života narušen. Vznik života by byl takto příčinou dalšího žití a současně i příčinou směřování k smrti, život sám pak bojem a kompromisem mezi těmito dvěma tendencemi. Otázka po původu života by zůstala otázkou kosmologickou; otázka po jeho účelu a záměru by byla zodpovězena **dualisticky**.

Každému z těchto dvou druhů pudů by odpovídala specifický fyziologický proces (výstavba a rozpad) a v každém kousku živé substance by působily obojí pudy, ale přece jen smíšené v nestejném poměru, takže určité substanci by mohlo připadat hlavní zastupování erotu.

Jakým způsobem se pudy obou druhů navzájem spojují, kombinují, mísí, by zůstávalo doposud zcela nepředstavitelné; že se to ale děje pravidelně a ve velké míře, je v souvislosti naší hypotézy nepopíratelným předpokladem. Soudíme, že spojení jednobuněčných elementárních organismů ve vícebuněčné životy se podařilo pud smrti působící v jednočlívě buňce neutralizovat a destruktivní tendence svěst prostřednictvím zvláštního orgánu do vnějšího světa. Tímto orgánem by bylo svalstvo a pud smrti by se nyní projevoval - pravděpodobně přece ale pouze zčásti - jako **destruktivní pud** zaměřený proti vnějšímu světu a ostatním živým bytostem.

Jakmile přijmeme představu o míšení obou druhů pudů, vyvstává nutně i možnost jejich - více nebo méně úplného - **uvolnění ze směsi**. V sadistické komponentě sexuálního pudu bychom měli před sebou klasický příklad účelové zaměřeného smíšení pudů, v osamostatněném **sadismu** jakožto perverzi pak vzor uvolnění ze směsi, i když tu ovšem toto uvolnění není dovedeno do krajnosti. Otevírá se nám pak náhled do široké oblasti skutečností, které v tomto světle nebyly dosud nazvány. Rozpoznáváme, že **destruktivní pud** je pravidelně postaven do služeb erotu, aby umožňoval svod energie, tušíme, že epileptický záchvat je výsledkem a známkou rozkladu pudové směsi, učíme se chápat, že mezi důsledky některých těžkých neuróz, jako jsou například obsedantní neurózy, si rozklad pudové směsi a výrazné vystoupení pudu smrti zaslouží obzvláštního zhodnocení. V rychlém zobenění bychom mohli vyslovit domněnku, že podstata regrese libida, například regrese z genitální fáze na fázi sadisticko-anální, spočívá v rozkladu pudové směsi, podobně jako zase obrácené vývoj od dřívější fáze k definitivní fázi genitální má za podmiňku připojení nových erotických komponent. Vyvstává také otázka, jestli by obvyklá **ambivalence**, kterou tak často nacházíme v konstituční dispozici k neuróze v zesíleném stupni, neměla být chápána jako výsledek rozkladu pudové směsi; ale tato ambivalence je něčím tak prvotním, že v ní musí být

spíše spatřován důsledek toho, že se smíšení pudů neuskutečnilo.

Náš zájem se přirozeně zaměřil na otázky, jestli se mezi předpokládaným zformováním sfér Já, Nadjá a Ono na jedné straně a oběma druhy pudů na straně druhé nedají objevit vztahy dovolující nové závěry, dále pak, jestli můžeme principu slasti, jenž ovládá duševní pochody, přisoudit nějaké pevné postavení ve vztahu k oběma druhům pudů a k psychologickým diferenciálům. Ale ještě než se pustíme do diskutování těchto otázek, musíme vyřešit jednu pochybu, která se týká samotné formulace daného problému. Není tu sice žádných pochyb, pokud jde o samotný princip slasti, také členění Já se opírá o klinické důvody, ale rozlišení obou druhů pudů se nezdá být dostatečně jisté, a možná že fakta klinické analýzy ukáží, že není oprávněné.

Zdá se, že taková skutečnost existuje. Protiklad obou druhů pudů můžeme ztotožnit s polaritou lásky a nenávisť. Především nějaký příklad reprezentující eros nám zajisté nedělá potíže, jsme však naproti tomu spokojeni, že jako zástupce obtížně postižitelného pudu smrti můžeme označit destruktivní pud, jemuž ukazuje cestu nenávisť. Nuže, klinická zkušenost nás učí, že nenávisť je nejenom nečekaně pravidelným doprovodem lásky (ambivalence), nejenom jejím častým předchůdcem v lidských vztazích, nýbrž také že se nenávisť za některých podmínek méně v lásku a lásku v nenávisť. Jestliže je tato proměna něčím víc než jen pouhou časovou následností, tedy vystřídáním, pak takové zásadní rozlišení, jako je rozlišení mezi erotickými pudy a pudy smrti, které předpokládá protichůdně probíhající fyziologické procesy, ztrácí zřejmě svůj základ.

Případ, že člověk tutéž osobu napřed miluje a potom nenávidí nebo naopak, jestliže mu k tomu tato osoba zavdala příčinu, se k našemu problému evidentně nevztahuje. Nevztahuje se k němu ani jiný případ, že se zamilovanost, která ještě není zjevná, projevuje zprvu nepřátelským postojem a sklonek k agresi, neboť destruktivní komponenta by se tu mohla při obsazování objektu uplatnit jako první, než se k ní připojí komponenta erotická. Ale známe různé případy z psychologie neuróz, u nichž lze přímou proměnu předpokládat spíš. Při perzekutivní paranoi (paranoia persecutoria) se nemocný brání jistým způsobem příliš silné homosexuální vazbě na určitou

osobu, a výsledkem je, že z této nejmilovanější osoby se stane pronásledovatel, proti kterému je zaměřena často nebezpečná agrese nemocného. Máme právo předpokládat, že se tu mezi tím v předchozí fázi láska přeměnila v nenávisť. Analytické zkoumání nás teprve nedávno poučilo, že při vzniku homosexualit, ale také při vzniku desexualizovaných společenských citů se uplatňují prudké city rivality vedoucí k agresivním sklonům a že teprve po jejich překonání se dříve nenáviděný objekt stává milovaným objektem nebo předmětem identifikace. Vzniká otázka, jestli je u těchto případů třeba předpokládat přímou přeměnu nenávisť v lásku. Tady běží zajisté o čistě vnitřní proměny, na nichž nemá žádný podíl změněné chování objektu.

Analytické zkoumání procesu při paranoické přeměně nám však ukazuje, že je možný i jiný mechanismus. Ambivalentní postoj tu existuje od začátku, a k přeměně dochází reaktivním přesunem obsazení, přičemž je erotickému hnutí energie odňata a nepřátelské hnutí je posíleno přísunem energie.

Ne úplně totéž, ale něco podobného se děje i při překonání nepřátelské rivality, které vede k homosexualitě. Nepřátelský postoj nemá žádnou vyhlídku na ukojení, a kvůli tomu - tedy z ekonomických důvodů - je vystřídán postojem lásky, který skýtá větší vyhlídku na ukojení, to znamená na možnost energetického svodu. Taktó nemusíme tudíž u žádného z těchto případů předpokládat přímou přeměnu nenávisť v lásku, která by byla s kvalitativní rozdílností obou druhů pudů neslučitelná.

Pozorujeme však, že když jsme vzali v úvahu tento odlišný mechanismus přeměny lásky v nenávisť, učinili jsme mlčky jistý předpoklad, který si zaslouží, aby byl zřetelně formulován. Uvažovali jsme tak, jako kdyby v psychickém životě nerozhodnuto zůstává, jestli v Já nebo v oblasti Ono - existovala přesouvateľná energie, která je sama o sobě indiferentní, takže se může připojit ke kvalitativně diferencované erotické nebo destruktivní tendenci a zvyšovat její úhrnné obsazení. Bez předpokladu takové přesouvateľné energie se vůbec neobejdeme. Otázkou je pouze, odkud pochází, komu přísluší a co znamená.

Problém kvality pudových hnutí a jejich uchování při různých pudových osudech je ještě velice nejasný a jeho zkoumání je v začátcích. U dílčích sexuálních pudů, které jsou pozorová-

vání zvlášť dobře přístupné, lze konstatovat určité procesy, které patří do téhož rámce, například to, že dílčí pudy navzájem do jisté míry fungují jako spojité nádoby, že určitý pud z nějakého specifického erogenního zdroje může svoji intenzitu přenášet na dílčí pud z jiného zdroje a taktó ho zesilovat, že ukojení jednoho pudu nahrazuje jinému pudu příslušné ukojení, a jiné podobné skutečnosti, což člověku musí nakonec dodat odvahu k jistým předpokladům.

V přítomné diskusi mohou také nabídnout jedině určitý předpoklad, nikoli důkaz. Zdá se přibližně, že tato přesouvateľná a indiferentní energie, uplatňující se v Já i v oblasti Ono, pochází z narcistické libidinózní zásoby, že je tedy desexualizovaným erotem. Erotické pudy se nám vůbec jeví jako plastičtější, schopnější toho, aby byly sváděny jinam a přesouvány, než pudy destruktivní. Lze pak dále bez násilí předpokládat, že toto přesouvateľné libido pracuje ve službách principu slasti, aby předeslo hromaděni zahrazené energie a usnadňovalo její svod. Přitom se zjevně projevuje jistá lhostejnost k tomu, jakou cestou k svodu energie dochází, jen když k němu vůbec může dojít. Tento rys už známe jako typický pro pochody energetického obsazení v oblasti Ono. Vyskytuje se u erotických obsazení, při nichž se projevuje obzvláštní lhostejnost, pokud jde o volbu objektu, patrná zejména při přenosech v analýze, které se musejí prosadit, ať už se upnou na jakékoli osoby. Pěkné příklady toho, že neurotické pomstychtivé reakce bývají zaměřeny proti nesprávným osobám, uvedl přednedávnm Rank. Člověk musí při tomto chování nevědomého pomyslet na komickou anekdotu o tom, jak má být pověšen jeden ze tří vesnických krejčích, protože kovář, který spáchal hrdelní zločin, je ve vsi jediný. Trest zkrátka musí být, i když nepostihne toho, kdo je vinen. Totéž uvolnění souvislosti jsme postřehli zprvu na přesunech primárního procesu při snové práci. Tak jako se zde volně zaměňují objekty, tak by se v případě, který nás nyní zajímá, zaměňovaly cesty, kterými se uskutečňuje svod energie a jejichž rozdíly by hrály roli teprve v druhém řadě. Od Já by se dalo očekávat, že bude jak ve volbě objektů, tak ve volbě způsobu energetického svodu trvat na větší přesnosti.

Jestliže tato přesuvateľná energie je desexualizovaným libidem, může být označena také jako **sublimovaná**, neboť když takto slouží k vytváření oné jednoty, kterou - nebo aspoň usilová-

ním o ni - se vyznačuje lidské Já, držela by se pořádku ještě hlavně záměru erotu, spojovat a vázat. Zahrneme-li mezi tyto přesuny v širším smyslu i myšlenkové pochody, bude nakonec ze sublimace erotické pudové síly čerpat svoji energii právě i práce myšlenková.

Tady stojíme opět před onou možností, které jsme se dotkli už dříve, že se totiž sublimace uskutečňuje pravidelně díky prostředkování Já. Připomeňme si také onen jiný případ, že totiž toto Já likviduje první a jisté i pozdější objektů obsazení vycházející z oblasti Ono tím, že jejich libido je vtaženo do Já a vázáno na jáskou změnu, k níž dochází identifikací. S touto přeměnou v jáské libido je přirozeně spjata i upuštění od sexuálních cílů, desexualizace. V každém případě se nám takto otevírá pohled na jisté závažné výkony Já v jeho vztahu k erotu. Když se tímto způsobem zmocňuje libida objektů obsazení, když se nabízí jako jediný objekt lásky a když libido patřící oblasti Ono desexualizuje nebo sublimuje, pracuje vlastně proti záměru erotu, staví se do služeb oněch pudových tendencí, které jsou jeho protivníkem. Jinou část objektů obsazení vycházejících z oblasti Ono musí strpět, musí se na nich, aby se tak jáské aktivity bude ještě řeč později.

V teorii narcismu by bylo nyní třeba provést závažnou úpravu. V prvopočátku je veškeré libido nahromaděno v oblasti Ono, zatímco Já se teprve utváří nebo je ještě slabé. Část tohoto libida pak Ono vysílá, aby jím eroticky obsazovalo objekty, načež se sílí Já snaží tohoto objektového libida se zmocnit a stát se takto pro Ono objektem lásky. Narcismus Já je takto jen narcismem sekundárním, vznikajícím z toho, co je objektům odňato.

Vždy znovu děláme zkušenost, že pudové tendence, které jsme s to sledovat, se ukazují jako zplozeniny erotu. Nebýt oněch úvah, které jsme rozvinuli ve spisku Mimo princip slasti, a konečně také sadistických příměsí erotu, bylo by pro nás nesnadné držet se dualistického základního názoru. Protože k tomu jsme nicméně nuceni, vzniká v nás nevyhnutelně dojem, že pudy smrti jsou v podstatě němé a že vřava života je převážně dílem erotu.¹⁶⁾

A pokud jde o boj proti erotu! Nelze zamítnout názor, že pro Ono funguje princip slasti jako kompas v boji proti libidu, kte-

ré do průběhu života vnáší rušivé momenty. Jestliže je život ovládnut konstantním principem ve smyslu **Fechnerově**, tak že by pak měl být vlastně pozvolným sklouzáváním v smrt, jsou právě nároky erotu, sexuálních pudů tím, co jakožto pudové potřeby zadržuje klesání energetické úrovně a vytváří nová napětí. A Ono, vedené principem slasti, to znamená vnímáním nelibosti, se jim brání různými způsoby. Především co možná nejrychlejší povolností vůči požadavkům nedesexualizovaného libida, tedy snahou po ukojení přímých sexuálních tendencí. Daleko vydatněji pak tím, že se při jednom z těchto ukojení, v němž se všechny dílčí požadavky sbíhají, zbavuje sexuálních látek, které jsou, aby se tak řeklo, koncentrovanými nositeli erotických napětí. Ejakulace sexuálních látek při sexuálním aktu odpovídá do jisté míry vzájemnému odloučení somatu a zárodečné plasmu. Odtud podobnost stavu po plném sexuálním ukojení s umíráním, u nižších živočichů pak ztotožnění smrti a aktu plození. Tyto bytosti umírají na rozmnožování, neboť jestliže je eros vyřazen, pud smrti nabývá plné volnosti, aby prosadil své záměry. Práci, kterou má Ono se zvládáním erotu, ulehčuje, jak bylo řečeno, konečně i Já tím, že částí libida sublimuje pro sebe a pro své účely.

NĚKOLIKERÁ ZÁVISLOST JÁ

Komplikovaností látky lze snad omluvit, že se žádný z názvů kapitol nekryje zcela s jejich obsahem, a že když chceme studovat nové vztahy, musíme se vždy znovu vracet k tomu, co jsme už vyřídili.

Takto jsme už také několikrát řekli, že Já je z velké části utvářeno identifikacemi, jež vystřídávají obsazení, kterých se Ono vzdalo, a že první z těchto identifikací se pravidelně chovají jako zvláštní instance uvnitř Já, staví se proti tomuto Já do protikladu jakožto Nadjá, kdežto později, když Já už zesílilo, dokáže být proti takovým identifikačním vlivům odolnější. Nadjá vděčí za svoje zvláštní postavení uvnitř Já nebo vůči tomuto Já určité okolnosti, která musí být hodnocena z dvojího aspektu, totiž za prvé, že to je první identifikace, k níž došlo, dokud Já bylo ještě slabé, a za druhé, že je dědicem oidipovského komplexu, a že tedy uvedlo do Já právě nejvelkolepější objekty. Ve vztahu k pozdějším jáským změnám hraje Nadjá do jisté míry podobnou roli jako primární sexuální fáze dětství ve vztahu k pozdějšímu sexuálnímu životu po pubertě. I když je přístupné všem pozdějším vlivům, uchovává si nicméně po celý život onen charakter, který byl dán jeho vznikem z otcovského komplexu, totiž schopnost stavět se vůči Já do protikladu a mentorovat je. Je památníkem někdější slabosti a závislosti tohoto Já a udržuje si nadále svoji vládu i nad zralým Já. Tak jako bylo dítě nuceno poslouchat své rodiče, tak se Já podrobuje kategorickému imperativu svého Nadjá.

To, že má původ v prvních objektích obsazených vyslaných z oblasti Ono, tedy v oidipovském komplexu, znamená však pro Já ještě víc. Uvádí je to, jak jsme už vložili, ve vztah ke všemu, čím se Ono obohatilo ve fylogenezi, a činí to z něj novou inkarnaci starších jáských podob, které zanechaly v oblasti Ono svoje sedimenty. Takto zůstává Nadjá trvale v úzkém vztahu k oblasti Ono a může ji vůči Já zastupovat. Noří se hluboko do sféry Ono, a je tudíž vědomí vzdálenější než Já.¹⁹⁾

Tyto vztahy nejlépe posoudíme, jestliže obrátíme pozornost k určitým klinickým skutečnostem, které už dávno nejsou žádnou novinkou, ale čekají ještě na své teoretické zpracování.

Existují osoby, které se při analytické práci chovají zcela zvláštním způsobem. Když jim dá lékař naději a když projeví spokojenost se stavem léčby, zdají se být nespokojeny a pravičelně u nich dojde k zhoršení. Zpočátku to člověk pokládá za vzor a za snahu dokázat lékaři, že nad ním mají převahu. Později dospějeme k pojetí hlubšímu a spravedlivějšímu. Přesvědčíme se nejenom, že tyto osoby nesnášejí žádnou chválu a žádné uznání, ale že také na pokroky léčby reagují převráceným způsobem. Každé částečné vyřešení, které by mělo mít za následek zlepšení nebo dočasné vymizení symptomů a u jiných také takový následek skutečně má, vyvolá u nich momentální zesílení jejich choroby, jejich stav se během léčby zhoršuje, místo aby se zlepšil. Projevuje se u nich takzvaná **negativní terapeutická reakce**.

Není pochyb, že se u nich něco proti uzdravení brání, že přiblížení se k němu budí strach jako nějaké nebezpečí. Říkáme, že u těchto osob nemá navrch vůle k uzdravení, nýbrž potřeba být nemocný. Jestliže tento odpor obvyklým způsobem analyzujeme, jestliže od něho odečteme postoj vzdoru vůči lékaři a fixaci na příslušné formy zisku z choroby, větší část pořád ještě zbyvá a ta právě se ukazuje být nejsilnější překážkou uzdravení, silnější než ony nám už známé překážky narcistické nepřístupnosti, negativního postoje vůči lékaři a lpění na zisku z choroby.

Nakonec člověk dospěje k poznání, že tu běží o cosi jako „morální“ faktor, o pocit viny, který v nemoci nachází svoje uspokojení a trestu představovaného utrpením se nechce vzdát. Tohoto málo potěšitelného vysvětlení se nakonec smíme přidržet. Ale tento pocit viny je pro nemocného němý, neříká mu, že je vinen, pacient se necítí vinen, ale nemocen. Pocit viny se projevuje pouze jako těžko zvládnutelný odpor proti uzdravení. Je také obzvlášť obtížné pacienta přesvědčit o tomto motivu, který působí přetrvávání choroby, nemocný se přidrží spíše vysvětlení, které je více nasnadě, že totiž analytická léčba není správným prostředkem, jak mu pomoci.²⁰⁾

To, co tu bylo popsáno, odpovídá nejkrajnějším situacím, v menší míře však by mohlo padat v úvahu u velice mnohých,

možná u všech těžších případů neurozy. Ba co víc, možná že právě tento faktor, postoj jáského ideálu, rozhodující měrou určuje, o jak těžké neurotické onemocnění jde. Nehodláme se proto vyhnout ani několika dalším poznámkám o tom, jak se pocit viny za různých podmínek projevuje.

Normální, vědomý pocit viny (svědomí) nepůsobí při výkladu žádné nesnáze, zakládá se na napětí mezi Já a jáským ideálem, je výrazem toho, že Já je svou kritickou instancí odsuzováno. Daleko k tomu by neměly mít ani známé pocity méněcennosti u neurotiků. U dvou dobře nám známých chorob je pocit viny uvědomován s nadměrnou intenzitou; jáský ideál projevuje pak obzvláštní přisnost a zuří proti Já často krutým způsobem. Vedle těchto shod existují u obou chorobných stavů, obsedantní neurozy a melancholie, v chování jáského ideálu i rozdílnosti, které jsou neméně významné.

U obsedantní neurozy (u jistých jejích forem) se pocit viny projevuje mimořádně hlasitě, nemůže se však před Já ospravedlnit. Já nemocného se proto vzpírá proti předstávě, že je vinné, a požaduje od lékaře, aby bylo ve svém odmítní těchto pocitů viny posíleno. Bylo by bláhové vyhovět mu, neboť to by zůstalo bez výsledku. Analýza potom ukáže, že Nadjá je ovlivňováno pochody, které příslušnému Já zůstaly neznámé. Dají se skutečně odhalit vytěšněné impulsy, které pocit viny zdůvodňují. Nadjá tu o nevědomém Ono vědělo víc než Já.

Dojem, že Nadjá ovládlo vědomí, je ještě silnější u melancholie. Ale zde se Já neodvažuje žádných námitek, uznává svoji vinu a podrobuje se trestům. Tento rozdíl chápeme. U obsedantní neurozy šlo o pohoršlivá hnutí, která zůstala mimo sféru Já; u melancholie byl však objekt, kterému platí hněv Nadjá, identifikací do Já přijat.

Není jisté nijak mimořádné, že u obou těchto chorob pocit viny nabývá tak mimořádné síly, ale hlavní problém celé situace je přece jen jinde. Jeho rozbor prozatím odložíme, dokud neprobereme ostatní případy, v kterých pocit viny zůstává nevědomý.

Tak tomu je přece v podstatě u hysterie a u stavů hysterického typu. Mechanismus, který působí, že pocit viny zůstává nevědomý, se tu dá snadno uhadnout. Hysterické Já se brání trapným vjemům, které mu hrozí od kritiky jeho Nadjá, stejným způsobem, jakým se jinak bránívá nějakému nepřijatelnému.

nému objektivnímu obsazení, totiž aktem vytěšnění. To, že pocit viny zůstává nevědomý, záleží tedy na příslušném Já. Víme, že jinde Já přistupuje k vytěšnění ve službách a na příkaz svého Nadjá; zde máme však před sebou případ, kde téže zbraně používá proti svému přísnému pánovi. U obsedantní neurozy přezívají, jak známo, jevy, které mají povahu reaktivních vytvoření; zde se příslušnému Já daří pouze zadržovat mimo vědomí materiál, na který se pocit viny vztahuje.

Je možno jít dál a odvážit se předpokladu, že velká část pociťování viny musí normálně být nevědomá, protože vznik svědomí je bezprostředně vázán na oidipovský komplex, který patří k nevědomému. Jestliže by chtěl někdo zastávat paradoxní tezi, že normální člověk je nejen o mnoho nemorálnější, než si myslí, nýbrž také o mnoho morálnější, než o sobě ví, neměla by psychoanalýza, o jejíž poznatky se opírá první část tohoto tvzení, žádné námítky ani proti jeho druhé části.²¹⁾

Bylo překvapivé, když se zjistilo, že vystupování tohoto nevědomého pocitu viny může z člověka udělat zločince. Je tomu však nepochybně tak. U mnoha, zejména mladistvých zločinců se dá prokázat mocný pocit viny, který existoval před činem, a který tedy není jeho důsledkem, nýbrž jeho motivem, jako kdyby bylo pocitováno jako úleva, když se tento nevědomý pocit viny bude moci spojit s něčím reálným a přítomným.

Ve všech těchto situacích prokazuje Nadjá svoji nezávislost na vědomém Já a svoje úzké vztahy k nevědomému Ono. Vzhledem k významu, jaký jsme připsali předvědomým slovním stópám uvnitř Já, vyvstává nyní otázka, jestli je Nadjá v případě, že je nevědomé, tvořeno takovými představami slov, nebo co jiného je vlastně vytváří. Skromná odpověď bude znít tak, že Nadjá rozhodně nemůže zapřít, že má původ i ve slyšeném, je přece částí Já a skrze tyto slovní představy (pojmy, abstrakce) zůstává vědomí přístupné, ale energie, kterou jsou tyto obsahy Nadjá obsazovány, nepochází ze sluchového vnímání, z vyučování a z četby, nýbrž ze zdrojů oblasti Ono.

Otázka, jejíž zodpovězení jsme předtím odložili, zní: čím to je, že se Nadjá projevuje v podstatě jako pocit viny (lépe řečeno: jakožto kritika; pocit viny představuje této kritice odpovídající vjemy uvnitř Já) a že přitom vyvíjí proti Já tak mimořádnou tvrdost a přisnost. Obrátíme-li pozornost nejprve na

melancholii, shledáme, že nadměrně silně Nadjá, které strhlo vědomí na sebe, zuří proti Já s bezohlednou prudkostí, jako kdyby se bylo zmocnilo veškerého sadismu, který je v daném individuu k dispozici. V souladu s našim pojetím sadismu by bylo možno říci, že destruktivní komponenta se soustředila v Nadjá a obrátila se proti příslušnému Já. To, co nyní v Nadjá vládne, je jakoby čistá kultura pudu smrti, a skutečně se také tomuto pudu dost často podaří vehnat Já v smrt, pokud se Já předtím nedokázalo svému tyranu ubránit zvratem v máni.

Podobně bolestné a trapičské jsou výčitky svědomí u určitých forem obsedantní neurozy, ale situace je tu méně průhledná. V protikladu k melancholii je pozoruhodné, že obsedantní neurotik k usmrcení sebe sama vlastně nikdy nepřikročí, zůstává proti nebezpečí sebevraždy jakoby imunní, je proti ní chráněn daleko lépe než hysterik. Chápeme, že tím, co tu zaručuje bezpečnost Já, je fakt, že objekt zůstává uchovávan. Při obsedantní neuroze vytváří regrese k pregenitální organizaci možnost, aby se erotické impulsy přeměňovaly v impulsy agrese proti objektu. I tady se destruktivní pud uvolnil a chce objekt zničit, nebo to aspoň vypadá tak, jako kdyby tu takový záměr byl. Já tyto tendence nepřezvalo, brání se jim tvorbou reaktivních výtvorů a bezpečnostními opatřeními; zůstávají v oblasti Ono. Nadjá si však počíná, jako kdyby Já za ně bylo zodpovědné, a vážnost, s jakou stíhá tyto destruktivní záměry, nám ukazuje současně, že neběží jen o regresí vyvolané zdání, nýbrž o skutečné nahrazení lásky nenávistí. Já, které je na obě strany bezmocné, se marně brání jak proti představám vnukaným vražednickým Ono, tak proti výčitkám trestajícího svědomí. Podaří se mu zbrzdit právě jen jejich nejhrubší akty, výsledkem je zprvu nekončící sebetřýznění a v dalším vývoji pak systematické trapičství zaměřené vůči objektu, pokud ten je dostupný.

Individuum se s nebezpečnými pudy smrti vyrovnává různým způsobem, zčásti jsou zneškodněny smíšením s erotickými komponentami, zčásti odvedeny navenek jako agresivita a z velké části pokračují jistě nerušené ve své vnitřní práci. Jak nyní dochází k tomu, že při melancholii se Nadjá může stát jakýmsi shromaždištěm těchto pudů smrti?

Z hlediska pudového omezení, morality, je možno konstatovat: Ono je zcela amorální, Já se namáhá, aby morální bylo,

a Nadjá se může stát hypermorálním a potom zrovna tak krutým, jako to dokáže jedině Ono. Je pozoruhodné, že čím víc člověk omezuje svoji agresivitu směrem navenek, tím přisnějším, a tedy agresivnějším se stává ve svém jáském ideálu. Obvyklému způsobu nazírání se to jeví obráceně, to spatřuje motiv pro působování agrese právě v požadavcích jáského ideálu. Skutečnost však zůstává taková, jak jsme ji charakterizovali: Čím víc člověk svoji agresivitu krotí, tím víc se stupňují agresivní sklony jeho ideálu vůči jeho Já. Jde tu o jakýsi přesun, o obrácení proti vlastnímu Já. Povahu čehosi omezujícího a krutě zakazujícího má už i obecná, normální morálka. Odtud pochází zajištění i představa neúprosné trestající vyšší bytosti.

Nemohu pokračovat v objasňování těchto vztahů bez zavedení dalšího předpokladu. Nadjá vzniklo zajištění identifikací s otcovským vzorem. Každá taková identifikace má povahu desexualizace, nebo dokonce sublimace. Nuže, zdá se, že při takové přeměně dochází i k určitému rozkladu pudové směsi. Erotická komponenta nemá po sublimaci už sílu vázat veškerou přimíšenou destruktivitu, a ta se uvolňuje jako sklonek agrese a destrukci. Z tohoto rozkladu pudové směsi by pak obecně ideál čerpal onen tvrdý, krutý rys rozkazovačné závaznosti.

Pozdrme se ještě krátce u obsedantní neurozy. Tady je situace jiná. Rozklad pudové směsi, který proměňuje lásku v agresivitu, tu není dilem Já, nýbrž následkem regrese, která proběhla v oblasti Ono. Ale tento proces přesáhl z oblasti Ono na Nadjá, které nyní zostruje svoji přísnost vůči nevinnému Já. V obou případech by ale Já, které zvládlo libido identifikací, muselo za to takto strpět ze strany Nadjá trest plynoucí z agrese, která byla k libidu přimíšena.

Naše představy o Já se začínají ujasňovat, jeho různé vztahy začínají získávat na zřetelnosti. Vidíme teď Já v jeho síle i v jeho slabostech. Je pověřeno důležitými funkcemi, díky svému vztahu k systému vnímání vytváří časové uspořádání psychických pochodů a podrobuje tyto pochody ověřování reality. Vrazením myšlenkových procesů dosahuje odkladu motorického vybití a ovládá přístupy k motilitě. Poslední vladařská funkce je ovšem spíše formální než faktická. Já má ve vztahu k jednání asi tak postavení konstitučního monarchy, bez jehož

sankce se sice nic nemůže stát zákonem, který si ale věc velice rozmyslí, než vůči nějakému návrhu parlamentu vysloví své veto. Já se obohacuje při všech životních zkušenostech přicházejících zvenci; oblast Ono je však pro ně jakýmsi druhým vnějším světem, který se snaží si podrobít. Odmíná oblasti Ono libido a přetváří jeho objektívni obsazení v útvary Já. Způsobem pro nás ještě nejasným čerpá s pomocí Nadjá ze zkušeností historie nahromaděných v oblasti Ono.

Existují dvě cesty, kterými mohou obsahy oblasti Ono vnikat do Já. Jedna je přímá, druhá vede přes jáský ideál, a pro mnohé psychické aktivity může být rozhodující, kterou z obou cest sledují. Já se vyvíjí od vnímání pudů k jejich ovládní, od poslušnosti vůči nim k jejich brzdění. Na tomto výkonu má svůj silný podíl jáský ideál, který je zajiště zčásti reaktivním vytvořením směřujícím proti pudovým pochodům v oblasti Ono. Psychoanalýza je nástrojem, který má příslušnému Já umožnit právě postupné podmaňování této oblasti.

Na druhé straně však toto Já vidíme v situaci dost ubohé, jak je vázáno trojí služebností a následkem toho strádá pod hrozbami trojího nebezpečí, vycházejícího z vnějšího světa, z libida oblasti Ono a z přisnosti Nadjá. Těmto třem nebezpečím odpovídá trojí druh úzkosti, neboť úzkost je výrazem útěku před nebezpečím. Jakožto instance pomezní chce Já zprostředkovat mezi světem a oblastí Ono, přimět Ono k povolnosti vůči světu a svět svou svalovou aktivitou přispůsobit přáním vycházejícím ze sféry Ono. Počíná si vlastně jako lékař při analytické terapii, když takto prezentuje sebe sama se svým zřetelem k reálnému světu jako objekt pro libido oblasti Ono a když její libido chce převést na sebe. Není pro Ono jen pomocníkem, ale také jeho poniženým otrokem, který se uchází o lásku svého pána. Snaží se, kde jen je to možné, aby s ním zůstalo ve shodě, maskuje jeho nevědomé přikazy svými předvědomými racionalizacemi, předstírá jeho poslušnost vůči připomínkám reality i tam, kde Ono ve skutečnosti zůstalo tvrdošíjně a nepovlné, zastírá jeho konflikty s realitou, a kde jen to jde, i jeho konflikty s Nadjá. Ve svém středním postavení mezi sférou Ono a realitou podléhá až příliš často pokušení stát se patolizalským, oportunistickým a lhavým, asi jako nějaký státník, který do věcí dobře vidí, ale chce si přitom přece také udržet přízeň veřejného mínění.

Ve vztahu k oběma druhům pudů si nepočíná neustranně. Svou identifikační a sublimační aktivitou napomáhá v oblasti Ono pudům smrti při zdolávání libida, ale ocitá se přitom v nebezpečí, že se stane objektem těchto pudů smrti a že samo zahyne. Kvůli tomu, aby mohl onu pomoc poskytnout, muselo se samo naplnit libidem, stává se takto samo zástupcem erotu a chce nyní žít a být milováno.

Protože však jeho sublimační aktivita má za následek rozklad pudové směsi a uvolnění agresivních pudů v Nadjá, vystavuje se svým bojem proti libidu nebezpečí týrání a smrti. Když Já trpí takto agresí příslušného Nadjá, nebo když dokonce podlehne, jeho osud je obdobou osudu oněch jednobuněčných tvorů, které hubí produkty rozkladu vytvořené jejich vlastní činností. Jako takový produkt rozkladu se nám v ekonomickém smyslu jeví právě morálka působící v lidském Nadjá.

Ze všech těchto závislostí Já je zajiště právě jeho závislost na Nadjá nejzajímavější.

Já je vlastním místem úzkosti. Když je takto ohroženo oním trojím nebezpečím, rozvíjí se u něho útěkový reflex spočívající v tom, že stáhne svoje vlastní obsazení z hrozivého vjemu nebo z nějakého pochodu v oblasti Ono, který je pokládán za podobně nebezpečný, a uvolňuje je jakožto úzkost. Tato primitivní reakce je později vystřídána vytvářením ochranných obsazení (mechanismus fobií). Čeho se to Já vlastně obává od vnějšího nebezpečí nebo od nebezpečí, které v oblasti Ono představuje libido, nelze přesně označit; je to přemožení nebo zničení, ale analytickými pojmy to vystihnout nedovedeme. Já je prostě poslušno varování principu slasti. Co se skrývá za úzkostí Já před jeho Nadjá, za úzkostí morální, se naproti tomu povědět dá. Od oné vyšší bytnosti, z které se stal jáský ideál, hrozila kdysi kastrace a tato kastrační úzkost je pravděpodobně jádrem, kolem něhož se seskupuje pozdější úzkost morální, právě ona nachází takto své pokračování jakožto úzkost z vlastního svědomí.

Velkolepě znějící věta: každá úzkost je vlastně úzkostí ze smrti, má sotva jaký smysl, a rozhodně se nedá přiměřeně zdůvodnit. Případá mi spíš naprosto správně chápat úzkost ze smrti jako něco odlišného od úzkosti objektívni (reálné) a od neurotické úzkosti vyvolávané libidem. Staví psychoanalýzu před obtížný problém, neboť smrt je abstraktní pojem s negativním